

Anglia története 1485-ben, a rózsák háborújának végével új korszakba lépett. A királyi hatalmat megkérdőjelező, azt fegyveres magánhadseregekre támaszkodva kihívó báró típusa egyre kevésbé volt jellemző. A Tudorok trónra kerülésével az államélet és az igazságszolgáltatás újjászervezése és hatalmi központosítás vette kezdetét, kialakítva a kora újkor jellemző államberendezkedését, az abszolút monarchiát, ami a szigetországban egyedi fejlődési pályát vett, tekintve az anglikán egyház megalapítását és annak egyházszervezetét. Az első Tudor uralkodót, VII. Henriket (1485–1509) a közvélekedés és a történetírás is sokáig szürke, jelentéktelen uralkodónak tartotta, pedig fiával, a daliás, nőcsábász VIII. Henrikkel (1509–1547) ellentétben számos ütközetben szerzett érdemeket.¹ A takarékos apa, a királyi birtokokat gyarapító VII. Henrik Anglia történetét markánsan befolyásoló dinasztia alapjait vetette meg, hogy a korszak végén I. Erzsébet (1558–1603) országlása alatt Anglia periférikus, csekély jelentőségű országból a külpolitikájával az európai eseményeket saját céljainak megfelelő módon befolyásolni képes protestáns állammá válhasson. Miért válhatott mégis VIII. Henrik a korszak emblematikus figurájává? Hogyan működött a Tudor propaganda és mekkora jelentősége volt az uralkodó személyiségének egy állam életében? Milyen volt az új elit, ami politikai döntéseiben és a felülről végrehajtott reformáció során a Tudorokat támogatta? Mi történt Henrik feleségeivel és mi az „igaz hit” ellenségeivel? Az alábbiakban erről lesz szó.

1509 májusában Edmund Dudley a Towerben kivégzését várta. A kortárs Anglia számára nem túl rokonszenves, felségsértési perek sokaságát lefolytató, és ezzel az államháztartást stabilizáló királyi tanácsos VII. Henrik halálával és VIII. Henrik trónra lépésével börtönbe került.² Az új uralkodó a közutálatnak örvendő Dudley kivégeztetésével igyekezett népszerűségét növelni, és nem mellesleg az új, hozzá lojális tanácsadói kör kiépítését elkezdni. Miközben Dudley lefejezését várta a Towerben, megírt és hátrahagyott egy, a korszak társadalmának megértéséhez közelebb vivő írást, aminek a *The Tree of Commonwealth* címet adta. Ebben Dudley, hű alattvalóként papírra vetette, miképpen virágozhatnék fel Anglia az új uralkodó, VIII. Henrik uralma alatt. A kifejezés, amit a címben használ, a *commonwealth* nemcsak a 16. századi angol politikai diskurzus alapkifejezése volt, hanem később is meghatározó fogalomként használták. Értették alatta az államot, a politikai döntéshozás

¹ Szántó György Tibor: *Anglia története*, Budapest, Akkord, 2003.

² Életéről lásd bővebben: David Loades: *John Dudley, Duke of Northumberland 1504–1553*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

rendszerét és a közjót is, az állam általános jólétét. Dudley művétől nem várhatta felmentését, egyfajta megbékélésként írta ezt az allegorikus társadalomrajzot, ami a 16. századi Angliát egy faként ábrázolja. A mű egy intakt organizmusként értelmezi az államot, mely gyümölcseit egyedül az uralkodó keze által hozza meg, aki alatt harmonikus összhangban van az állam testét alkotó három rend (*order*): a papság (*clergy*), a nemesség (*chivalry*) és a közemberek (*commonalty*).³ Mind végzi a kötelességét, tudja a jogait, és azon túl nem merészkedik. A korszak egy másik kulcsfogalma kerül elő itt, a rend, ami nem csupán a társadalom tagozódását, hanem annak stabilitását is jelenti. A hatalom minden eszközzel igyekezett ezt a fennálló rendet alaposan eszébe vésni mindenkinek, ezért a szószékekről is ezt hallgathatta templomjáró gyülekezet, amikor a pap az egyre inkább protestáns irányba tolódó misekönyvből, a *Book of Homilies*-ből olvasott fel. Az engedelmisségre intő szentbeszéd (*Homily on Obedience*) egyik kedvelt szövege volt a korszak egyházának, a teljes hitszónoklatban majdnem harmincszor hangzik el a „rend” kifejezés:

A Mindenható Isten a mennyben, a földön és a vizekben mindent a legkiválóbb és legtökéletesebb rendben teremtett és rendelt el. A mennyben az arkangyalok és angyalok külön rendjeit és birtokait jelölte ki. A földön királyokat, fejedelmeket jelölt ki, és más helytartókat rendelt alájuk, mindet a jó és szükséges rendben... Elhívásában minden rendű embernek képességeihez megfelelő hivatalt adott és rájuk bízta annak kötelességét és rendjének megtartását. Vannak, akik magas szinten, mások alacsony szinten, vannak királyok és fejedelmek, vannak alsóbbrendűek és alattvalók, papok és laikusok, urak és szolgák, apák és gyermekek, férjek és feleségek, gazdagok és szegények... És ahol nincs megfelelő rend, ott mindig a visszaélés, testi szabadság, hatalmaskodás, bűn és babiloni zűrzavar uralkodik.⁴

Ez a rend a dinasztia számára kedvező hatalmi egyensúly kialakítását jelentette. Az uralkodóhoz hűtlen bárók birtokainak elkobzásával kialakított, stabil gazdasági háttér jócskán megnövelte a Tudorok politikai mozgásterét, akik a Titkos Tanácsra (*Privy Council*) és az új királyi hatalomhoz szorosan kötődő igazságszolgáltatási rendszerre támaszkodva kormányoztak.⁵ A tanácsba és a fontosabb közhivatalokba már kizárólag saját tetszése alapján

³ Edmund Dudley: *The Tree of Common Wealth*, Manchester, Charles Simms & Co, 1859.

⁴ Saját fordítás. Részlet a *Szentbeszéd az engedelmisségről* című hitszónoklatból. Eredeti szöveg: *Homily on Obedience*, in Ian Lancashire (ed.): *Renaissance Electronic Texts*, University of Toronto, 1994.

⁵ Kontler László: Királyság, rendiség és alkotmányosság: korona, tanácsok, bíróságok, parlamentek Angliában és Nagy-Britániában, in Poór János (szerk.): *A kora újkor története*, Budapest, Osiris, 2009, 134–136.

válogatta ki a tagokat az éppen aktuális király vagy királynő, általában mellőzve a régi nemesi családok sarjait. Gyakorta alacsony presztízsű társadalmi csoportokból emeltek magasra tisztségviselőket, egészen a lordkancellári címig, egyrészt képességeiket alapul véve, másrészt a lojalitásuk megkérdőjelezhetetlenségét szem előtt tartva. Ez látható a korszak két fontos politikaformáló alakjának esetében: Thomas Wolsey, bíboros és lordkancellár egy mészáros fia volt, és ugyanez a helyzet Thomas Cromwellel, aki szintén nem büszkélkedhetett nemesi felmenőkkel, lévén, hogy az apja gyapjúkereskedő-kocsmáros volt.

Anglia kora újkori történetével és a Tudorokkal kapcsolatos történeti irodalmat a különutas egyházpolitikát központba helyező narratíva uralja. Az angliai reformációnak természetesen sokrétű kulturális, társadalmi, hitbéli okai és tényezői voltak, mégis sok tekintetben egy felülről vezérelt, törvényhozási aktusok sorozatán keresztül végbe vitt folyamatnak tekinthető.⁶ Természetesen nem megkerülhetők a szövegkritikai alapokról kialakított Biblia-interpretációt valló megújulási mozgalmak, a lollardok, John Wycliffe, majd később William Tyndale és Thomas Cranmer szerepe sem. Ezen túl az angol egyházszervezetben belül is voltak a belső reformnak magas rangú hívei: John Colet, Cuthbert Tunstall vagy a lordkancellári posztot is betöltő Thomas More, akik számos alkalommal ostromozták az angliai papságot túlzottan elvilágiasodott életvitele miatt. Műveletlenség, szimónia és paráznaság tekintetében az angol klérus olyan volt, mint Európa szerte a papság, ami pedig az egyház elvilágiasodásának aspektusát illeti, elég csak Thomas Wolsey kancellárt, VIII. Henrik uralkodásának korai éveiben az ország irányítását gyakorlatilag egy személyben intéző bíborost példaként említenünk. Wolsey, aki yorki érsek, bíboros, pápai legátus, és számos püspöki széket betöltő, ám a püspökségeket sosem látogató magas rangú főpap volt, az egyházi birtokokból származó jövedelemhalmozás emblematisztikus figurájaként áll előttünk. Kortársai sem tekintettek rá másként. Az irdatlan vagyon, az ágyasaitól született törvénytelen gyerekei, akiket legkevésbé sem titkolt, szintén komoly visszatetszést keltettek, a Hampton Court-palotán folytatott grandiózus építkezése pedig még VIII. Henriknek is szemet szúrt. A király házasságának érvénytelenítésében vallott kudarcot azzal igyekezett tompítani a javakat halmozó bíboros, hogy felajánlotta az impozáns palotát az egyre türelmetlenebb uralkodónak, de helyzetén ez sem javított, kegyvesztetté vált.

Mindezen válságtünetek ellenére hiba volna a késő középkori angol egyházat egy rothadt, éppen kidőlni készülő faként ábrázolnunk – ha már Dudley faként hivatkozik az államra –, hiszen a végrendeletekből és hagyományozásokból kitűnik, hogy a hívek több pénzt

⁶ Uo., 136.

adományoztak és hagytak önként az egyházra egy évben, mint amennyi adóban befolyt a kincstárba.⁷ A vallási életnek megvoltak a maguk stabil keretei, és ezekhez láthatóan ragaszkodtak az emberek, mélyen bevonódtak annak miszticizmusába. A fennmaradt plébániai számadáskönyvekből kiderül, milyen lelkesedéssel járultak hozzá templomaik építéséhez-szépítéséhez, a céhek és fraternitások milyen aktivitással szervezték az egyházi körmeneteket, finanszíroztak egyházi eseményeket, építettek oltárokat.⁸ Egy Robert Jannys nevű tehetős kereskedő, Norwich város tanácsosa egy vagyont, 1400 fontot hagyományozott az egyházra, hogy ebből lelki üdvéért imádkozzanak, misét tartsanak, meghagyta továbbá, hogy 350 fontból, húsz éven át minden pénteken, Norwich város kapuinál egy-egy pennyt osszanak ki a nyomorékoknak és nyolcvan szegény embernek.⁹

Mindezen kulturális hatások mellett, amik a reformáció irányába mutattak, a dinasztikus szempontok, az utódlás kérdése is szerepet játszott a pápai főhatalomtól való elszakadásban. VIII. Henrik valamikor az 1520-as évek derekára elbizonytalanodott, hogy lassan negyvenéves feleségétől, Aragóniai Katalintól születhet-e a dinasztia stabilitását megkérdőjelezhetetlenül garantáló fiúutód. Katalin egy lányt – a későbbi I. (Véres) Máriát (1553–1558) – már szült Henriknek, de igazán csak egy fiúörökös születése csökkenthette volna minimálisra a későbbi trónutódlási harcok esélyét. Henrik hamarosan a házasság érvénytelenítését kezdeményezte, azon az alapon, hogy Katalin nem szűzen jött hozzá, mivel Henrik fiatalon meghalt idősebb bátyjának, Artúrnak volt az özvegye. Katalin hiába bizonygatta, hogy előző házasságát nem hálták el a fiatal herceggel, ami minden bizonnyal igaz is volt, mivel Artúr tizenöt évesen meghalt, Henriket ezzel nem győzte meg. A királynak új, fiúgyermeket szülni képes feleségre volt szüksége, és ezt Katalintól egyre kevésbé remélhette.

A házasság érvénytelenítését VII. Kelemen (1523–1534) pápától várta, ami nem volt teljesen kizárt, hiszen korábban volt precedens hasonló esetre, ám két fontos tényező mégis nem várt nehézséget okozott. Az egyik Katalin következetes és kitartó ellenállása, amivel igazát védte, a másik Katalin unokaöccse, az éppen Itáliában a franciákkal háborúzó, nagy hatalmú V. Károly (1530–1555) német-római császár diplomáciai aknamunkája. V. Károly 1527-ben, Róma kifosztásával egybekötve fogságba ejtette, és ekképp hathatós érvekkel meggyőzte VII. Kelemet Katalin és Henrik házasságának jogosságát illetően. A pápa tehát halogatta a döntést,

⁷ Christopher Haigh: *English Reformation: Religion, Politics, and Society Under the Tudors*, Oxford, Clarendon Press, 2012.

⁸ Diarmaid MacCulloch: *The Reign of Henry VIII: Politics, Policy and Piety*, New York, St. Martins Press, 1995.

⁹ Ez manapság körülbelül 730 ezer fontnak, azaz 330 millió forintnak megfelelő összeg.

kivizsgálást és bizottsági véleményt kért. A Boleyn Anna kezére aspiráló angol király a kialakult külpolitikai helyzet miatt tehetetlen Wolsey-ban találta meg a sikertelenség felelősét. Az új főtanácsos Thomas Cromwell lett, aki egyfajta korabeli, humanistákból és egyházbírákhoz tartozó agytrösztöt létrehozva elkezdte egyházi, bibliai szövegértelmezési alapokon alátámasztani VIII. Henrik házasságának érvénytelenítését. Az idő egyre inkább sürgetett. VIII. Henrik hiába ostromolta szerelmével Boleyn Annát, aki nem kívánt az uralkodó ágyasa lenni, ha királyné is válhatott belőle. Thomas Cromwell, a képzett és tehetséges jogász 1530–1534 között a parlament és az angliai katolikus egyházszervezet hathatós közreműködésével, törvények sorával az angliai egyházi szervezetet az uralkodónak behódoltatta. Továbbá csak a fontosabb pontjait említve ennek a törvényalkotási folyamatnak, Cromwell elintézte, hogy a lutheri reformáció lelkes híve, Thomas Cranmer legyen az új canterburyi érsek, aki végül kimondta a házasság érvénytelenségét, majd összeeskette Henriket Boleyn Annával, aki akkor már áldott állapotban volt, szíve alatt hordta a későbbi I. Erzsébetet. Annát 1533-ban királynévá koronáztak, mire a pápa kiátkozta Henriket.

1534-ben a parlament elfogadta az új frigyból származó utódok legitimitását, majd ugyanabban az évben VIII. Henrik egyházfőségét (*Act of Supremacy*), deklarálva ezzel az anglikán egyház különválását Rómától. Nem mindenkinek tetszett azonban a dolgok ilyen alakulása, és vagy aktívan, mint John Fisher, Rochester püspöke, ellenálltak, vagy, mint Morus Tamás (Thomas More) visszavonultak a közéletől. Bárhogy is döntöttek, akik nem voltak hajlandók felesküdni VIII. Henrik egyházfőségére, az új királyné, Anna és az új házaságból származó utódok legitimitására, a fejükkal fizettek.¹⁰ 1536-ban Thomas Cromwell, aki ekkor már a *Vicegerent in Spiritual* címet bírta, ami a király (egyben egyházfő – *Supreme Head of the Church*) után őt tette illetékesé egyházi ügyekben, célzatos vizitációkat tartott kolostorokban, és persze mindenhol visszaéléseket talált. Eleinte csak a kisebb bevételű rendházakat oszlatták fel emiatt, és vették állami kézbe azok vagyonát, de 1540-re az összes angliai rendház „önként” felajánlotta javait, birtokait a koronának, feltőkésítve ezzel a kincstárat, és új, kiosztható birtokokat biztosítva a VIII. Henrikhez lojális klientúrának.

Boleyn Anna sem volt képes fiút szülni Henriknek, majd miután megromlott a viszonyuk, hűtlenséggel vádolták, majd kivégezték. Henrik szerencséjére a harmadik királyné, Jane Seymour végre megajándékozta fiúgyermekkel a Tudor dinasztia stabilitását mindennél jobban

¹⁰ Szántó György Tibor: *Anglikán reformáció, angol forradalom*, Budapest, Európa, 2000.

biztosítani kívánó királyt.¹¹ Amikor a kis Eduárd 1537-ben megszületett, az udvar és az egyház konzervatívabb része fellélegzett, hogy egyszer s mindenkorra véget ért ez a huzavona Rómával, és megindulhat a megromlott viszony rendbehozása. Ehhez a körülmények is adottak voltak: Aragóniai Katalin meghalt, Boleyn Annát lefejeztette Henrik, és újránősülve immár jogi szempontból is megkérdőjelezhetetlenül legitim fiúörökösrel biztosította a dinasztia jövőjét. Ezért akár rendezhette is volna a kapcsolatát az új pápával, III. Pállal (1534–1549). Ám ekkor megint megmutatkozott a Henrik személyiségében rejlő hatalomvágy. Maga is kezdte elhinni saját propagandáját, megtetszett neki a szerep, az egyházfői hatalom, amivel egyre inkább beleavatkozott liturgikus és a vallás dogmatikai tartalmát érintő kérdésekbe. Salamonnak vagy Jósiásnak kezdte képzelni magát, aki elhozza Isten törvényeit és megtisztítja Angliát a visszaélésektől és a bálványimádattól. Attól, hogy VIII. Henrik lett az anglikán egyház és a világi hatalom feje is egyben, a vallási doktrínák közt kezdtek megjelenni idioszinkratikus vonások, Henrik saját vallási meggyőződése és elképzelései váltak irányadóvá, és fölöttébb ajánlatos volt naprakésznek lenni a király aktuális nézeteit illetően. Az eretnekek üldözése is mutatja ezt: ugyanazon alkalommal égettek meg katolikus hiten lévő személyt, aki nem fogadta el Henriket egyházfőnek és a reformáció tanait radikálisnak tetsző módon követő „tévelygőt”.

Gyakorta olvasható Henrik egyházi reformjával kapcsolatban, hogy uralkodása végén az egyház lényegileg katolikus maradt. Mégis azt kell mondjuk, hogy számos ponton az európai reformáció kulturális áramlatai nem hagyták érintetlenül a Henrik – és sok tekintetben Cromwell és Cranmer – által létrehozott új egyházat. Egy, a Tyndale és a Coverdale-féle fordítást alapul vevő angol Bibliát adtak ki 1538-ban, címlapján egy VIII. Henriket ábrázoló metszettel, amin a bölcs uralkodó Isten ígését átadja a hálás népnek. A kolostorokat feloszlatták, viasszasorult az ereklyék, a szentek tisztelete, és a purgatóriumra vonatkozó nyomasztó tanítás is kikopóban volt. Ha mindezeket az elemeket egymás mellé rendezzük, láthatóvá válik, hogy a vallási életben lényegi változások történtek VIII. Henrik uralkodása alatt, olyan mérvűek, hogy nehezen lehetne a kor katolicizmusának tanításaival azokat összeegyeztetni. A protestáns tanokat valló csoportok ugyan még kisebbséget jelentettek, de olyan fontos szerepeket töltöttek be a társadalmi elitben, mint Thomas Cranmer, a canterburyi érsek, vagy maga az új királyné, Paár Katalin, VIII. Henrik hatodik felesége, aki szintén pártolta a reformokat. Említhetjük továbbá a Seymourokat, a fiatal trónörökös nőági rokonait, és nem utolsósorban a trón várományosának, Eduárdnak és Erzsébetnek a tanítóit is, akiket Cranmer érsek jelölt ki erre a

¹¹ Ehelyütt nincs mód kifejteni VIII. Henrik mind a hat házasságának részletes történetét, inkább csak az angol iskolásoknak „kifejlesztett” mondókát idéznénk, ami a feleségek sorsát illeti: *divorced, beheaded, died, divorced beheaded, survived*. Magyarul: elvált, lefejezték, meghalt, elvált, lefejezték, túlél.

pozícióra, és akik protestáns szellemben nevelték a később Anglia trónjára kerülő gyerekeket, meghatározva ezzel szellemi alapállásukat vallási kérdésekben országglásuk idején.

IRODALOMJEGYZÉK

DUDLEY, Edmund: *The Tree of Commonwealth*, Manchester, Charles Simms & Co, 1859.

HAIGH, Christopher: *English Reformation: Religion, Politics, and Society Under the Tudors*, Oxford, Clarendon Press, 2012.

Homily on Obedience, in Ian Lancashire (ed.): *Renaissance Electronic Texts*, University of Toronto, 1994.

KONTLER László: Királyság, rendiség és alkotmányosság: korona, tanácsok, bíróságok, parlamentek Angliában és Nagy-Britániában, in Poór János (szerk.): *A kora újkor története*, Budapest, Osiris, 2009.

LOADES, David: *John Dudley, Duke of Northumberland 1504–1553*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

MACCULLOCH, Diarmaid: *The Reign of Henry VIII: Politics, Policy and Piety*, New York, St. Martins Press, 1995.

SZÁNTÓ György Tibor: *Anglia története*, Budapest, Akkord, 2003.

SZÁNTÓ György Tibor: *Anglikán reformáció, angol forradalom*, Budapest, Európa, 2000.